

Door huwelijksbanden aan Breda

Poolse bevrijders in dienst van het vaderland

► Uitzending NOS naar aanleiding van 65 jaar bevrijding. Mevrouw Braat-van Unnik vertelt daarin hoe zij als jong meisje de bevrijding door de Polen meemaakte. Zie voor een fragment met unieke oude beelden: <http://youtu.be/Qs6uomt6UMw> (vanaf 2:28). **(Het filmpje staat ook op de Kleio-website.)**

► 'Dankbetuiging aan de Polen', De Bredasche Courant, 29 december 1944; 'Hoe de Polen Breda bevrijdden', De Bredasche Courant, 2 januari 1945; 'De Polen beten het spits af', De Bredasche Courant, 28 maart 1945; 'Het strijdende Polen', De Stem, 3 november 1944; 'Aan de Polen', De Stem, 6 november 1944, met als laatste strofe van het gedicht: 'Eenvoudige, menscheijk, vlot en vroom, weest, Polen, blij gegroet; Oprechte dank zij u gebracht! Dat God uw weg behoedt!' ► 'Bevrijd Nederland aan strijdend Polen', De Bredasche Courant, 28 maart 1945.

Op 1 september 1939 begint de Tweede Wereldoorlog met de Duitse inval in Polen. Deze inbreuk op het Molotov-Ribbentroppact kon Stalin niet onbeantwoord laten en op 16 september marcheren de eerste Sovjets door de straten van Lvov. Na slechts twintig jaar onafhankelijkheid dringen twee oude machthebbers Polen weer binnen. Hoewel het leger snel verslagen is, capituleert Polen officieel niet. Zowel de regering als het leger proberen vanuit het buitenland terug te vechten. Eerst vanuit Frankrijk, later maken zij de oversteek naar Engeland. Poolse legereenheden versterken de gelederen van de geallieerden. In Breda worden de onverwachte bevrijders hartelijk onthaald. De Poolse korporaal Franciszek Łyskawa ontmoet er de liefde van zijn leven. Dit is een voorpublicatie van het boek *Honderd jaar heimwee – De geschiedenis van Polen in Nederland* door Wim Willems en Hanneke Verbeek dat binnenkort verschijnt.

Toen de bombardementen na een zware strijd van een aantal dagen afnamen, durfden de bewoners van Breda in de vroege ochtend van 29 oktober 1944 hun schuilplaatsen te verlaten. Zij zagen militairen door de straten lopen met op de bovenarm van hun uniform het woord 'Poland'. Veel bewoners van de stad wisten niet eens van het bestaan van dat land af, dus hun verbazing was groot.¹ Maar als bevrijders waren zij zeker niet minder welkom dan de andere geallieerden. Er werd een informatiekaartje verspreid onder de Bredase bevolking: 'De Poolsche soldaten aan de inwoners van Nederland.' Hierop stelden de Poolse soldaten zich voor, en op een landkaartje viel te zien waar hun land van herkomst lag.

De twee lokale kranten, de protestantse Bredasche Courant en het katholieke dagblad De Stem, drukten menige dankbetuiging af. Ook

verscheen een artikel met achtergrondinformatie over de militairen en een heus gedicht, opgedragen aan de Poolse soldaten.² De journalisten schreven niet alleen over de helden die hun stad hadden bevrijd zonder grote schade toe te brengen, zij hadden ook oog voor de situatie in hun land van herkomst. Om bevrijd Nederland een kans te geven hun medeleven te betuigen, kwam er een actie op touw - via bemiddeling van het Poolse Rode Kruis - om geld in te zamelen voor de ondersteuning van de noodlijdende bevolking in Polen.³ Nog maanden na de bevrijding trof men achter vrijwel ieder raam en in vele etalages het opschrift *Dziękujemy Wam Polacy* aan: dank aan de Polen.⁴

Na de bevrijding van Breda verbleven de Poolse troepen nog enige tijd in de stad en omgeving, met als opdracht het terrein te consolideren. Zij gebruikten die periode tevens om op krachten te komen en het materieel aan te vullen alvorens verder te trekken naar Duitsland.⁵ De bevolking kreeg van de ene op de andere dag een grote groep nieuwkomers te verzorgen en al snel zaten de kazernes vol. Vandaar dat een beroep werd gedaan op de inwoners van Breda en omliggende gemeenten om soldaten in huis te nemen.⁶

Korporaal Franciszek Łyskawa behoorde tot degenen die tot taak kregen om opvangplaatsen te regelen bij lokale families. Hij ging de straat op en vroeg aan willekeurige voorbij-

Informatiekaartje 'De Poolsche soldaten aan de inwoners van Nederland', dat na de bevrijding onder de Bredase bevolking werd verspreid.

gebonden

gangers of zij een plek wisten of hadden voor Poolse militairen. Een van de mensen die hij aansprak, was een jongeman die nog thuis woonde. Deze bracht hem in contact met zijn ouders, de familie Sulkers, die hun huis maar al te graag openstelden voor hun bevrijders. Ook de korporaal zelf zou uiteindelijk ingekwartierd worden bij dit gezin en daar overwinteren. Pas in april 1945 trok hij met zijn divisie door naar Duitsland.

In de tussentijd had hij contact gekregen met kennissen van de familie, het gezin Heijligers, dat bestond uit drie zonen en dochter Maria; alleen de laatste woonde nog thuis. Ze had een sterke band met haar moeder, wat samenhang met het feit dat vader Heijligers was overleden toen zijn dochter acht jaar oud was. Beiden kwamen regelmatig over de vloer bij de familie Sulkers, dus zij maakten ook al snel kennis met de jonge Poolse soldaat die daar inwoonde. Net als de meeste inwoners van Breda wisten zij weinig over Polen, wat echter niet verhinderde dat Maria gecharmeerd raakte van de vreemdeling. De overlevering wil dat zij nogal kritisch was op het vlak van mannen. Naar de maatstaven van die tijd was ze niet meer zo jong - 29 jaar - toen ze Łyskawa leerde kennen. Dat ze uitgerekend aan een Poolse soldaat haar hart zou verliezen, had niemand kunnen bedenken.

Korporaal Franciszek Łyskawa was niet de enige (Poolse) soldaat die verliefd werd op een jonge vrouw uit Breda of omgeving, en dat ontging de katholieke kerk niet. In menige mis richtte de priester een stichtelijk woord tot de vrouwen en meisjes, die zich in de ogen van de kerk losbandig en ongepast gedroegen. Vanaf de kansel volgden waarschuwingen voor een al te vertrouwelijke omgang met buitenlandse militairen, want ook al ging het om katholieken dan nog zouden de verschillen in zeden, gewoonten, opvattingen en gebruiken te groot zijn om een gelukkige verbintenis te garanderen. Bovendien meende het kerkelijke gezag dat de kennismakingstijd doorgaans te kort was om zich van de afkomst en de positie van de potentiële huwelijkskandidaat op de

Poster met het Poolse opschrift 'Dziekujemy Wam Polacy' ('Dank aan de Polen'). Deze poster was na de bevrijding, en in de jaren daarna tijdens de herdenking, achter menig raam in Breda te zien.

hoogte te stellen. Zelfs de militaire autoriteiten zagen niet graag dat zulke verbintenissen tussen geliefden van verschillende herkomst ontstonden.⁷

Niet alleen de kerk, ook het comité voor de maatschappelijke wederopbouw van Breda trok in de krant ten strijde tegen de vermeende lichtzinnigheid van het vrouwvolk. Dat sommige meisjes zich zo gemakkelijk lieten verleiden door mannen met een uniform zou een smet werpen op het eigen volk. Dat gold al evenzeer voor ouders die de omgang met een soldaat tolereerden, omdat zij de belangstelling van geüniformeerden voor hun dochters wel leuk vonden.⁸ Gezien de verregaande invloed die de katholieke kerk destijds nog uitoefende, zeker in Breda en omstreken, moet een vrouw die een relatie aanging met een Poolse soldaat behoorlijk stevig in haar schoenen hebben gestaan. Veel relaties bleken overigens niet ondoordacht te zijn aangegaan, constateerde de Bredasche Courant een jaar na de bevrijding:

'In ieder gezin bijna heeft men een Poolsche relatie, die 'de Pool' heet, omdat men in het uitspreken van zijn naam tot nu toe nog niet is geslaagd. In ieder geval is er contact, ook blijvend contact, want hoeveel Polen zijn reeds door huwelijksbanden aan onze stad gebonden?'⁹

► Een jaar na de bevrijding werd over het onthaal van de Poolse strijdkrachten in 1944 geschreven: 'De stad is in feeststemming, overal wapperen de vlaggen en de Polen kijken hun oogen uit, als zij achter schier alle ramen de woorden Dziekujemy Wam Polacy lezen, het onvolprezen initiatief van Mevrouw Lawick.' Uit: 'Breda een jaar zichzelf', De Bredasche Courant, 27 oktober 1945.

► Mieczkowski 2004: p. 71.

► Niet alleen voor soldaten werd onderdak gezocht, ook voor de vele inwoners van Breda en omgeving wier huizen waren verwoest. Het betrof een hele operatie, waarbij zowel ambtenaren van de gemeentesecretarie waren betrokken als verkenner, met als opdracht plekken voor inkwartiering te zoeken. Zie o.a. 'Onderdak gevraagd', De Stem, 7 november 1944.

► 'Het Huwelijk geen lichtvaardige zaak', De Stem, 19 februari 1945.

Vervolg voetnoten op volgende pagina.

► 'Een woord tot onze vrouwen en meisjes', De Ster, 27 januari 1945. Dat er ook ouders waren die hun dochters wel degelijk waar-schuwden, blijkt uit het verhaal van de Poolse soldaat Willie Wylenzek: 'Zij had van haar ouders te verstaan gekregen zich nooit met een militair in te laten en ook al was Wylenzek een van de Poolse bevrijders, hij liep wel in een uniform.' Uit: 'Bevrijder van Breda. Poolse vete-raan vond liefde in Nederland', Maandblad voor veteranen (4 mei 2011), nr. 4.

► 'Breda een jaar zichzelf', De Bredasche Courant, 27 oktober 1945.

► Ludka Łyskawa bezit foto's van haar ouders op het strand van Scheveningen, met op de achterkant door Maria geschreven: 'Scheveningen, 29 september 1946' en 'Brussel 3 oktober 1946'.

► Venken 2008: pp. 30-31.

► Hart 2003: pp. 4, 81.

► De verblijfsvergunning van Maria Łyskawa bevatte vier secties voor verlenging, waarvan er slechts twee zijn benut. Op grond daarvan lijkt het waarschijnlijk dat zij de vergunning na 13 januari 1952 niet langer nodig had.

► Peeters 1978: p. 124; Sword 1986: p. 371.

Romantiek in oorlogstijd

Het prille geluk van de jonggeliefden werd al vroeg op de proef gesteld toen de Poolse divisie onder leiding van de Canadezen in de lente van 1945 naar Duitsland doortrok, om daar als bezettingsleger te opereren. Zoals veel van zijn landgenoten had Franciszek Łyskawa, inmiddels gepromoveerd tot sergeant, nooit de hoop opgegeven om zijn vaderland te helpen bevrijden. De Conferentie van Jalta in februari 1945, waarin Polen onder Stalins politieke invloed kwam te vallen, gooide echter roet in het eten.

Het waren onzekere tijden, dus viel het niet mee om vastomlijnde plannen voor de toekomst te maken. Voor Franciszek Łyskawa en zijn Maria stond echter één ding vast en dat was hun liefde voor elkaar. Zij besloten tijdens een van zijn verloven in het huwelijk te treden, een plechtigheid die op 18 september 1946 plaatsvond in Breda. De bruidegom had zijn legeruniform aan. Er was geen familie van hem aanwezig, want het was in die tijd onmogelijk om vanuit het communistische Polen naar het Westen te reizen. Na het feest permitteerde het stel zich een korte huwelijksreis naar Scheveningen en Brussel.¹⁰ Niet lang daarna keerde de kersverse echtgenoot nog ruim een halfjaar terug naar het bezettingsleger in Duitsland, waar hij deel van uitmaakte tot dit in april 1947 demobiliseerde.

Uiteraard was Maria Heijligers niet de enige die met een Poolse militair trouwde. In het eerste jaar na de oorlog traden niet alleen in Nederland, maar ook in België tal van Poolse militairen in het huwelijk met een autochtone ingezetene.¹¹ Dat ging gepaard met de nodige complicaties. Zo was het tot 1964 in de Nederlandse nationaliteitswetgeving vastgelegd, dat een Nederlandse vrouw haar nationaliteit verloor bij het sluiten van een huwelijk met een niet-Nederlander; haar viel dan automatisch de nationaliteit van haar man toe.¹² Toen sergeant Franciszek Łyskawa, na de oorlog nog gewoon in het bezit van zijn vooroorlogse Poolse paspoort, in het huwelijk trad, verloor zijn vrouw daarmee haar Nederlandse nationaliteit. Dochter Ludka bezit nog altijd de verblijfsvergunning uit die tijd, waarop bij de nationaliteit van haar moeder vermeld staat: 'Poolse'. Het lijkt waarschijnlijk dat zij haar Nederlanderschap pas in 1952 heeft herkre-gen.¹³

Op het moment dat duidelijk werd dat de meeste Poolse strijders niet van plan waren

Huwelijk van Maria Heijligers en Franciszek Łyskawa (in Pools legeruniform) in Breda (18 september 1946).

naar hun vaderland terug te keren, riep het Britse leger het *Polish Resettlement Corps* in het leven. Om de overgang van het bestaan als soldaat naar het burgerleven soepel te laten verlopen, bood Engeland – nog altijd officieel de opperbevelhebber van de strijdkrachten – militairen de mogelijkheid binnen dit korps een opleiding te volgen waarmee zij gemakkelijker een baan konden krijgen in de burgermaatschappij.¹⁴ Omdat sergeant Łyskawa begreep dat een terugkeer naar Polen niet langer tot de mogelijkheden behoorde en hij zijn vrouw naar behoren wilde kunnen onderhouden, greep hij deze kans met beide handen aan. In april 1947 vertrok hij voor een klein jaar naar het plaatsje Mere en daarna naar Bury St Edmunds, respectievelijk 165 en 125 kilometer van Londen vandaan, om er een opleiding tot radiomechaniciën te volgen. Deze beslissing om zich bij het korps aan te sluiten, had een ingrijpende keerzijde. Vanuit Warschau kwam namelijk het bericht dat Poolse soldaten die daartoe besloten hun oorspronkelijke nationaliteit verloren. Het korps werd gezien als een onderdeel van een buitenlandse

troepenmacht, en op grond van een verordening uit 1920 verloren Poolse staatsburgers hun nationaliteit wanneer zij zich daar zonder toestemming bij aansloten.¹⁵ Dat gold ook voor Franciszek Łyskawa en zijn medesoldaten, die via de Internationale Vluchtelingenorganisatie de status van *displaced persons* kregen.¹⁶ Na al die jaren van huis, dromend over het eigenhandig bevrijden van hun vaderland, bevonden deze mannen zich ineens als statenloos burger op Engels grondgebied. Het was een periode waarin er weer regelmatig brieven over en weer gingen tussen de jonggehuwden. Intussen was echtgenote Maria zwanger van hun eerste kind.

Het echtpaar mocht gescheiden zijn door een breed water, op 16 juni 1947 kwam niettemin hun dochter Marysia ter wereld.¹⁷ Het toeval wilde dat vader Łyskawa net op die dag met verlof overkwam, dus hij kon zijn dochter meteen in de armen nemen. Het weerzien met zijn vrouw moet zeer emotioneel zijn geweest. Hij had permissie gekregen om twee weken bij zijn gezin door te brengen, waarna hij terug moest naar Engeland. Het zou vervolgens tot 23 december duren voor hij opnieuw verlof

kreeg, dit keer om met zijn gezin de kerst door te brengen.¹⁸ Alleen door de brieven die hij van zijn vrouw ontving, bleef hij enigszins op de hoogte van de groeistuiptjes die zijn dochter doormaakte. Woorden vormden niet alleen een noodzakelijk houvast, maar ook een draad waarmee hij verbonden bleef met zijn gezin.

Intussen bleven beiden in grote onzekerheid verkeren over hun nabije toekomst. Niet alleen was Franciszek Łyskawa afgesneden van zijn familie in Polen, hij kende het land van zijn echtgenote ook nauwelijks en was er alleen mee verbonden door haar en hun dochter. Al jaren leefde hij in een soort vacuüm. Hij was begonnen als jongeman die meer van het leven wilde dan de familieboerderij en besloot om zich bij het leger aan te sluiten, want dan kon hij studeren. Via vele omzwervingen door Europa - afgesneden van zijn familie en zijn oude leven - was hij van een vrouw gaan houden in een stad die hij als militair had helpen bevrijden. Inmiddels was hij een volwassene man met een gezin die op het punt stond zich definitief te vestigen in een land dat hij nauwelijks kende. ■

► Sword 1986: p. 372.

► Venken 2008: p. 31.

► Tot 1985 kregen kinderen automatisch de nationaliteit van hun vader en was het voor vrouwen niet mogelijk om de Nederlandse nationaliteit door te geven aan hun kinderen. De wetswijziging van 1936, bedoeld om statenloosheid te voorkomen (wijziging nationaliteitswet 1892) bepaalde echter dat een kind van wie de moeder de Nederlandse nationaliteit heeft en de vader onbekend of statenloos is, de Nederlandse nationaliteit krijgt (zolang de statenloosheid of onbekendheid duurt). Dochter Marysia kreeg bij haar geboorte dus de Nederlandse nationaliteit. Zie o.a. De Hart 2003: p. 79.

► In het *Soldiers' Service and Pay Book* van Franciszek Łyskawa - met zijn persoonsgegevens, registratie van inentingen, testament en verlofaanvragen - een boekje dat soldaten altijd bij zich moesten dragen, staat onder het kopje *leave granted* dat hij vanaf 16 juni 1947 voor veertien dagen in Holland zal verblijven. Het volgende verlof ging per 23 december van dat jaar in, maar daar stond bij vermeld: *at his own expense*. Łyskawa kreeg dus geen betaald verlof om kerst en oud en nieuw door te brengen met zijn gezin.

VERBLIJFSVERGUNNING aan:

Naam: *Heijligers*

Voornamen: *Maria Cornelia*
echtge. Łyskawa

Geboortedatum: *17 november 1915*

Geboorteplaats: *Łowenberg*

Nationaliteit: *Pools*

van: *13 Januari 1949 (rekenmeest)*

tot: *13 Januari 1950 (vijftig)*

EINDHOVEN, 13 Januari 1949

Het hoofd van politie te **EINDHOVEN**
dat hiermede verklaart, dat houder dezes niet in het bezit is van enig buitenlands identiteitspapier en dit ook niet kan bekomen.

(Handtekening)

Opnieuw verblijfsvergunning verleend tot:
13 Januari 1951 (leen)

Eindhoven, 13 maart 1950

Het hoofd van politie,

Opnieuw verblijfsvergunning verleend tot:
13 Januari 1951 (huw)

Eindhoven, 1 Januari 1951

Het hoofd van politie,

Handtekening van de houder

Nr. 091000

Opnieuw verblijfsvergunning verleend tot:
19 ()

Het hoofd van politie,

Opnieuw verblijfsvergunning verleend tot:
19 ()

Het hoofd van politie,

Deze ruimte niet beschrijven

Afdruk rechter wijsvinger

Alle verblijfsvergunningen worden verleend behoudens eerdere intrekking.

Verblijfsvergunning van de Nederlandse Maria Heijligers. Nadat zij in het huwelijk was getreden met Franciszek Łyskawa, viel haar automatisch de nationaliteit van haar man ten deel. Als Poolse had ze nu ook een verblijfsvergunning nodig (13 januari 1949).